

ИЛИЯ ЦАНОВ В ДОКУМЕНТИТЕ НА ВИДИНСКИЯ АРХИВ

*Мария Новакова**

В предговора към „Из записките ми“ на Илия Цанов колегата Веселина Антонова е разкрила много подробно, точно и изчерпателно животописа и делата на достойния българин и наш съгражданин. В настоящото съобщение аз си поставям далеч по-скромна цел, а именно – да представя документалните свидетелства, свързани с него и неговото семейство и съхранени в Държавния архив – Видин.

Илия Цанов произхожда от Шишмановия род, свързан с името на последния владетел на Второто българско царство, и от стария чорбаджийски род Цанови. През Възраждането и първите десетилетия след Освобождението от тези фамилии излизат търговци и чорбаджии, но и бунтовници, мислители и държавници. Няколко поколения от тях формират обществения и културния облик на града, участват в българската политика и управлението на държавата. Един от най-ценните и използвани източници в нашия архив е фондът на Найчо Цанов – водача на българската радикалдемокрация. Благодарение на този фонд ние разполагаме с единствената снимка на Илия Цанов със семейството му и с брат му Найчо. Снимката е от 1890 г. – Илия е 55-годишен, а Найчо едва на 33. Около главата на семейството са съпругата му Екатерина и децата – дъщерите Иванка, Зора, Кена, Лена и синът Радан.

За съжаление в богатата кореспонденция на Найчо Цанов липсват писмата, разменяни между двамата братя. В Регионалния исторически музей – Видин, се съхраняват две писма, изпратени от Илия Цанов на 30 август и 15 септември 1899 г., когато семейството му изпитва сериозни парични затруднения. Независимо от фамилната традиция, очертана от няколко поколения чорбаджии, Илия Цанов през целия си живот не постига финансова стабилност. Годишите, прекарани на държавна служба, осигуряват препитанието на семейството му, но политическите страсти и борби по онова време често го оставят без работа и той се връща към адвокатската професия.

Едно от писмата на Найчо Цанов до неговия приятел и съратник д-р Никола Петков съдържа данни, че кореспонденцията между двамата братя не се изчерпва с посочените свидетелства. На 27 ноември 1909 г. Найчо пише: „...Кажи ѝ (на Зора, дъщерята на Илия – б. а.) да ми повърне кореспонденцията с байкови Илиови, или нека ти я даде, та ти да ми я изпратиш“. На 30 ноември той отново напомня: „...Това нейно писмо, заедно с другите писма, които им бях изпратил, т.е. кореспонденцията ми с байкови Илиови, ще бъдеш добър да ми повърнеш обратно“. За съжаление сегашното

* Главен експерт в отдел „Териториален архив“ – Видин.

местоположение на тези документи не е известно. Възможно е да са унищожени или да са частно притежание. Сред запазената кореспонденция на народния трибун откриваме свидетелства за връзките, които поддържа с племенниците си – сина и дъщерите на Илия Цанов. Това са няколко писма от Кена и нейния съпруг Ангел Сарафов, както и от д-р Радан Цанов, писани в периода 1903–1910 г., с разнообразна тематика. Сарафови, които по това време живеят в Австрия, обсъждат отзвука на българските политически събития във Виена и лични въпроси. Писмата на Радан – студент в Императорската военномедицинска академия в Санкт Петербург, свидетелстват за тежкото финансово състояние на семейството на Илия Цанов. Вдовицата му изплаща заеми, синът му продължава образованието си с помощта на просветното министерство. Той се обръща с молба за финансова помощ към чичо си и я получава, за което свидетелства следващото му писмо. Съдействието на Найчо Цанов е необходимо и за устройването в България на руския инженер Огимлянски, който е подложен на политически преследвания за участието си в руските събития от 1905 г.

Във фонда на Видинското градско общинско управление също се пазят архивни следи от семейство Цанови. В квартално-застроителния план на Видин от 1900 г. на ул. „Дунавска“ откриваме парцел на Илия Цанов. Запазено е и заявление на д-р Радан Цанов, в което се изброяват всички наследници на Илия и Екатерина Цанови, за застрояване на посочения по-горе парцел. Документът е датиран на 17 април 1943 г.

Във Видинския архив се пази интересен документ за участието на Илия Цанов в борбите за църковно-национална независимост, в които видинчани се отличават със своята непримиримост и последователност. Писмото от 1868 г. е част от фонда на Видинската митрополия и свидетелства за близостта между Илия Цанов и Видинския митрополит Антим, бъдещия български екзарх. В него авторът изразява признанието си за високите качества на Антим, като в същото време го предупреждава за трудностите, които го очакват като глава на Видинската епархия. Оригиналет е написан на гръцки език, като в монографията „Екзарх Антим (1816–1888)“ е публикувано факсимиле с превод.

Личността на Илия Цанов не остава незабелязана и неценена от изследователя и летописеца на видинската история д-р Бърни Бончев. В неговия архивен фонд се пазят оригиналите на Видинската книга, събрала между страниците си най-значимите хора и събития от обществения и културния живот в града от Възраждането до 50-те години на XX в. Сведения за този период авторът черпи от личния си опит, от живите свидетели на събитията или от преразкази на техните деца и внуци. Като източници за обширния си материал за Илия Цанов той използва книгата на Илия Мусаков, излязла през 1946 г. в поредицата „Наши времена“, и публикациите в сп. „Български преглед“ – „По въстанието във Видинско, Кулско, Белоградчишко и Ломско“, „Из бележките ми по Съединението“ и „Из бележките ми по съденето на преживелите войводата Ботева“. Ще цитирам част от материала на д-р Бончев, който представя

уещанията на българския държавник при съприкосновението с родния град. След оставката на Каравеловото правителство, в което той е министър на външните работи, Цанов се завръща на почивка във Видин. „Цанов обичаше живота в полето и всеки път, когато отиваше във Видин, повечето от времето прекарваше във от града. До края на живота си той се чувстваше свързан с Видин, защото всички хубави спомени имаше за река Дунав, крепостните стени, кулите Баба Вида и всичко онова, което съставлява специфичното на Видин. Във Видин Илия Цанов си спомняше за ония времена, когато всички бяха сплотени, когато всички българи се чувстваха братя, защото ги свързваше тежкото тегло на робството. Тогава погледите бяха обърнати към младите, а той беше в центъра им. Те се бяха обединили около единствения градски светилник – читалището. Грижеха се за просветата не само на града, но и за околията. Събираха средства, купуваха книги и още повече раздаваха, старайки се да привлечат учителството... Работеше се с възторг, влагаше се младостта и още нещо – покрай разрешените книги се разпространяваше тайно тройно повече нелегална литература, а духът се поддържаше с тайни свиждания и събрания, на които всякога със затаен дъх се произнасяше мечтаната дума „свобода“. И прекарал вече половин век от своя житейски път, Цанов изживяваше своята младост“.

По време на управлението на Стефан Стамболов Илия Цанов е подложен на политически репресии – той е арестуван и заедно с Петко Каравелов е хвърлен в Черната джамия. След освобождаването му е интерниран във Видин. Д-р Бърни Бончев пише: „Във Видин около него се бяха стекли много приятели и съмишленици и беше център на внимание, защото беше гордост на града. Гражданите познаваха най-добре кои са Цановци и Шишмановци, защото спомените за тях бяха още пресни“.

И накрая искам да завърша с още едно позоваване на д-р Бончев. Разказвайки за публикуваните спомени на Илия Цанов, той отбелязва, че не всички негови бележки са публикувани и има основания да мисли, че ценни негови ръкописи се съхраняват от близките му. Защо да не допуснем, че някой от нашите съвременници – архивисти или историци, просто граждани, милеещи за запазването на историческите извори, ще има изключителната възможност да открие тези съчинения на човека, държавника, правника и дипломата Илия Цанов – достоен син на Видин и на България.